

Ilukirjanduse tõlked 20. sajandi esimese poole Eesti ja Soome raamatutoodangus (1900–1940)

Aile Möldre

Sissejuhatus

Käesolevas artiklis esitatakse statistilised andmed tõlkeilukirjanduse väljaandmisest Eestis 20. sajandi esimese nelja kümnendi jooksul – ajal, mil Eesti kujunes moodsaks euroopalikuks ühiskonnaks ning rajati omariiklus. Ammutades mõjutusi Euroopa vooludest ja suundumustest, tõusis kultuur professionaalsele tasemele. Selles protsessis mängis otsustavat rolli tõlkimine.

Teoreetiliselt taustalt paigutub käsitlus raamatuajaloo raamesse. Briti raamatuloolase Simon Elioti sõnul on raamatuloo aine juuripidi materiaalses maailmas, artefaktides, mida saab osaliselt iseloomustada ja mõista loendatava huljana (Eliot 2002: 283–284). Trükistatistika, andmed raamatutoodangu kohta loovad avarama konteksti, mis võimaldab anda juhtumiuuringutes kindlakstehtud detailidele laiema tähenduse. Üks olulisi aspekte raamatutoodangu analüüsis on tõlkekirjanduse osakaalu ja koostise käsitlemine, uurimaks erinevate lähtekeelte rolli ja mahu muutumist ajas, erinevate kirjastajate osa tõlgete publitseerimises, tekstide valikut mõjutavaid tegureid jm. Raamatuloo loomupärane interdistsiplinaarsus viib mitmete teaduste, sealhulgas bibliograafia, sotsioloogia, ajaloo ja kirjandusloo meetodite ning teoreetiliste kontseptsioonide kasutamisele, sidudes raamatuloo ka tõlkelooga. Peeter Torop (1999: 72) nimetab tõlkekultuuri uurimise lähtepunktide seas statistilis-sotsioloogilisi probleeme, mis puudutavad kõigepealt tõlgete väljaandmist – tõlgete hulka kirjandusprotsessis, tõlke- ja algupärase kirjanduse vahekorda.

Vaadeldava perioodi tõlgete statistika koostamise allikateks on retrospektiivne bibliograafia „Eestikeelne raamat 1901–1917“ (Annus 1993), mille täiendused on avaldatud retrospektiivses bibliograafias „Eestikeelne raamat 1525–1850“ (Annus 2000). 1993. aastal välja antud bibliograafias sisalduv teemaregister eristab eesti autorite belletristikat ja teiste maade ilukirjanduse tõlkeid, mille alusel on võimalik koostada erinevate näitajatega statistikaid. Aastate 1901–1917 tõlkekirjanduse kirjastamist on autor käsitlenud artiklis (Möldre 2011), mis sisaldab ka statistilisi andmeid ilu- ja mitteilukirjanduse kohta.

Iseseisvas Eesti Vabariigis ilmunud tõlkeilukirjandust on põhjalikult iseloomustanud ja hinnanud August Annist (1939), kes muu hulgas esitas tollaste väljaannete statistilise analüüsi lehekülgede arvu alusel. Hilisemad selle perioodi kirjastustegevuse mahukamad käsitlused pärinevad Mare Lotilt (Lott 1978, Lott 1980a), kelle kandidaadiväitekirja (Lott 1980b) lisades leiduvad „Eesti raamatute üldnimestikele“ tuginevad statistilised tabelid eesti omakirjanduse ja tõlkeilukirjanduse väljaandmise kohta aastail 1924–1940, mis lähteandmete lünklikkuse tõttu on küll mittetäielikud, ent toovad siiski välja üldised proportsioonid. Töö valmis veel enne Hille Tamme (1984?) koostatud täiendusi „Eesti raamatute üldnimesti-

kule“. Sestpeale on tollaste trükiste kohta kogutud andmestik märgatavalt täienenud. Arvandmeid aastail 1918–1940 välja antud ilukirjanduse tõlgete kohta, mis põhinevad Kai Ellipi koostatud bibliograafial (Ellip 1996) ning elektronkataloogil ESTER, sisaldab Anne Lange 2009. aastal ajakirjas Tuna ilmunud artikkel (Lange 2009), mis keskendub inglise kirjanduse tõlkimisele.

Nüüdseks on elektronkataloogi ESTER ja rahvusbibliograafia andmebaasi ERB sisestatud kõik selle perioodi väljaannete kohta käivad kirjed. Eesti Rahvusraamatukogus on ettevalmistamisel aastaid 1918–1940 hõlmava retrospektiivse rahvusbibliograafia trükiväljaanne. Artiklis esitatud statistika selle perioodi kohta põhinebki Eesti Rahvusraamatukogust saadud andmetel¹ ning täpsustavatel otsingutel elektronkataloogis ESTER.

Statistiline analüüs hõlmab andmeid ilukirjanduse osakaalust kogu raamatutoodangus, omakirjanduse ja tõlkeilukirjanduse suhtest, tõlgete väljaandmise dünaamikast aastate jooksul ning erinevate lähtekeelte/-kirjanduste osakaalust tõlgitud belletristikas. Eesti tõlkeilukirjanduse väljaandmise statistika on esitatud võrdluses Soome vastava arenguga. 2007. aastal Soomes ilmunud mahukas tõlkeajaloo monograafia „Suomennoskirjallisuuden historia“ sisaldab Erkki Seväneni kirjutatud statistilist ülevaadet tõlkeilukirjanduse väljaandmisest 19. sajandi keskpaigast aastani 2000 (Sevänen 2007b: 12–22). Sellele lisatud tabelid näitavad algupärandite ja tõlgete vahekorda kogu ilukirjanduslikus raamatutoodangus ja jaotust peamiste lähtekeelte alusel kümnendite kaupa. Eesti ja Soome andmete järjekindla võrdlemise huvides esitatakse ka Eesti statistika, niipalju kui see on vastavate lähteandmete olemasolul võimalik, kümnendite kaupa. Selline lähenemine langeb laias laastus kokku mõlema riigi ajaloo poliitilise periodiseeringuga – sajandi kahe esimese kümnendi jooksul kuuluti Vene impeeriumi koosseisu, kahel järgmisel kümnendil toimusid nii Eesti kui ka Soome iseseisva riigina.

Ilukirjanduse tõlked 20. sajandi esimestel kümnenditel

20. sajandi alguse suurenenud raamatunõudlus lõi eeldused raamatualal tegutsejate – kirjastajate, trükikalite ja raamatukauplejate – arvu kasvuks ning raamatutoodangu märgatavaks suurenemiseks. 1890–1900 anti välja keskmiselt 274 nimetust eestikeelseid raamatuid aastas, 1901. aastal aga ilmus juba 444 nimetust ning 1913. aastal 773 nimetust (Annus 1993: 8–9). Ilukirjandus moodustas 31,3 protsenti kõigist aastail 1851–1900 ilmunud nimetustest, järgmise kahe kümnendi jooksul (1901–1919) langes belletristika osakaal 24,9 protsendini, mis oli tingitud kogu ühiskonnaelu ning seda peegeldava ja mõjutava kirjasõna

¹ Autori eriline tänu kuulub Eesti Rahvusraamatukogu töötajale Leili Tennole, kelle koostatud statistika tõlkeilukirjanduse kohta on käesoleva analüüsi aluseks.

mitmekesistumisest. Kui arvestada ainult aastatel 1901–1917 välja antud lugemisraamatuid², siis küündis ilukirjanduse osakaal kolmandikuni kõigist nimetustest.

Võrreldes 19. sajandi teise poolega kasvas 20. sajandi alguses märgatavalt eesti autorite panus belletristikasse ning tõlkekirjanduse osakaal kõigist ilukirjanduse nimetustest langes 71 protsendilt 50,8 protsendini (vt tabel 1). Võrdlus Soome tõlkestatistikaga aastatest 1900–1919 näitab algupärandite ja tõlgete osakaalu sarnasust eesti- ja soomekeelses ilukirjanduses.

Tabel 1. Eesti- ja soomekeelne ilukirjandus: algupärandid ja tõlked 1900–1919³

	Algupärandid		Tõlked		Algupära teadmata ⁴		Kokku	
	Nimetuste arv	Osakaal	Nimetuste arv	Osakaal	Nimetuste arv	Osakaal	Nimetuste arv	Osakaal
Eesti 1900–1919	1176	48,9%	1049	43,6%	179	7,5%	2404	100%
Soome 1900–1909	957	48,1%	972	48,8%	63	3,1%	1992	100%
Soome 1910–1919	1545	51,4%	1437	47,8%	24	0,8%	3006	100%

Mõlemad rahvad olid selleks ajaks läbinud kirjanduskultuuri esimese arengufaasi, mil rahvuskirjanduse vundamenti rajati muganduste ja vabatõlgete abil, suutes nüüd kanda kasvavat omakeelset kirjanikkonda. Samas püsis aktuaalsena vajadus alles tärkavat rahvuskirjandust välismaise klassika ja kaasaegse väärtkirjanduse tõlgetega „järele aidata“.

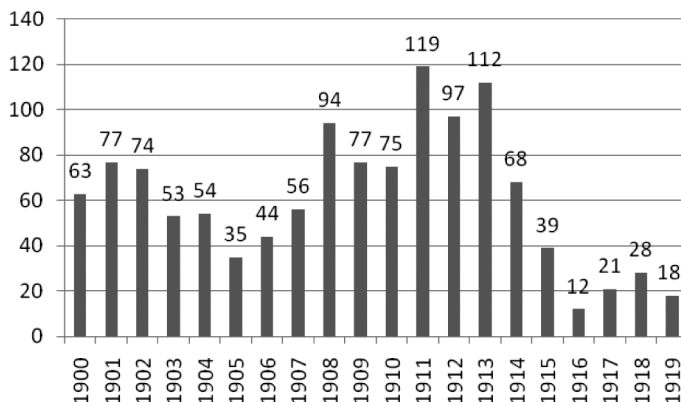
Soome Kirjanduse Seltsi esimees J. V. Snellman esitas juba 1870. aastal maailmakirjanduse klassika tõlkimise kava ning 1887. aastal võttis selts vastu ilu- ja teaduskirjanduse

2 Lugemisraamatu mõiste hõlmab belletristika kõrval kooli- ja muid õpikuid, populaarteaduslikke väljaandeid, usukirjandust ja kalendreid, eristades neid piiratud levikuga seltside ning ametkondlikest väljaannetest (Annus 1993: 9).

3 Eesti algupärandite statistika sisaldab täiskasvanutele mõeldud proosa, draama ja luule väljaandeid, eesti kirjanike luulet sisaldavaid nootideta laulikuid, kogumikke ja almanahhe ning lastekirjandust. Tabeli andmete allikad: Sevänen 2007b: 16, Annus 1993, Annus 2000, Eesti Rahvusraamatukogust saadud statistika.

4 Eesti statistika puhul sisalduvad selles arvus nimetused, mille puhul pole võimalik parateksti alusel kindlaks teha, kas tegu on algupärandi või tõlkega. Samuti kuuluvad siia tõlked, mille kohta pole õnnestunud kindlaks teha, mis keelest teos on tõlgitud või millise rahva kirjandusse see kuulub. Näiteks „Ei või andeks anda“. Eesti keelde A.S. Tallinn, 1909. Soome osas kuuluvad siia ilukirjanduse tõlked, mille algupära pole teada.

tõlkeprogrammi. 1908. aastal asutati Senati otsusega seltsi hallatav Soome Kirjanduse Edendamise Kapital, mille varasid võis kasutada nii algupärase kui ka tõlkekirjanduse toimetamiseks (Schwank 2007: 333). Kapitali reeglite kohaselt nähti tõlgete kirjastajadena eelkõige kirjandus- ja teadusseltse, ent nende huvipuuduse korral anti võimalus tõlkeid toetuse abil välja anda ka ärilistel kirjastajatel (samas, 334). Vastloodud Noor-Eesti liikumisel ja Eesti Kirjanduse Seltsil sellist majanduslikku tuge tollal veel polnud, küll aga olid plaanid tõlkimise toel kultuurrahvaks saada.

Joonis 1. Ilukirjanduse tõlkeramatute arv Eestis 1900–1919⁵

Ilukirjanduslike tõlkeramatute väljaandmine tegi kaasa kogu raamatutoodangu mahu kõikumised (vt joonis 1), kahanedes 1905.–1906. aastal revolutsiooni keerises, et 1908. aastast, stabiilsemas ja suhteliselt soodsas õhkkonnas, taas jõuliselt edeneda. Esimese maailmasõja mõjul algas langus, mis saavutas põhja 1916. aastal. Esimestel iseseisvusaastatel, Vabadussõja ajal, jätkus raamatutootmise madalseis ning ilukirjanduse väljaandmisel domineerisid oma autorite väljaanded.

Nii Eestis kui ka Soomes ilmunud tõlgete valik oli kirev ning tase kõikumine. Vaatamata ammustele kavadele on soome keelde tõlgitud tollast üldpilti hinnatud küllaltki süsteemituks, tõlgete ilmumist mõjutas rahvusvaheline kõmu ja tõlkijate aktiivsus (Helleman 2007: 338). Võrreldes Soomega oli Eesti kirjastustegevus alles kujunemas, selle ebaküpsusest annab tunnistust kas või tõlkeväljaannete parateksti puudulikkus – nii ei ole üsna suure osa tõlgete puhul võimalik tuvastada nende algupära ning tihti märgivad tõlkijat vaid initsiaalid või puuduvad andmed täielikult.

5 Nimetuste arv arvatud bibliograafia „Eestikeelne raamat 1901–1917“ (Annus 1993) ja bibliograafia „Eestikeelne raamat 1525–1850“ (Annus 2000) lehekülgedel 690–703 paiknevate täienduste alusel. Arvud ei sisalda täpselt dateerimata väljaandeid (12 nimetust).

Samas formuleeriti ka Soome väljaannete tiitellehtedel andmeid tõlgete kohta üsna varieeruvus sõnastuses – alustades lihtsalt „tõlkest“ kuni täpse märkuseni „autori loal prantsuse keelest tõlgitud“. Siin mängis muu hulgas rolli Soome kõrvalejäämine rahvusvahelistest autoriõiguse lepingutest (Hellemann 2007: 341). Autonoomne Soome ei rakendanud ka Venemaa kahepoolseid autoriõiguse alaseid kokkuleppeid Prantsusmaa (1912), Saksamaa (1912), Belgia (1915) ja Taaniga (1915) (Newcity 1978: 13–15), mis olid Eestis kehtivad. Seega on sellised märged nagu „autori loal prantsuse keelest tõlkinud Joh. Audova“ Noor-Eesti kirjastatud Anatole France'i jutukogus (1913–1914) ja muudes Noor-Eesti väljaannetes ootuspärased. Tollast tõlkeõiguste hankimise keerukust kirjeldades mainib Bernhard Linde just France'i kui tavalisest vastutulelikumat autorit⁶ (Linde 1921: 66).

Soome ja eesti keelde tehtud tõlgete algupära kõrvutamise toob aga esile mitmeid erinevusi, mis seostuvad ajaloolise arengu ning kultuuriliste mõjude eripäradega (vt tabel 2). Soome keelde tehtud tõlgete lähtekeeltes ja -kirjandustes toimusid märkimisväärsed muutused alates 1890. aastatest, mil varem juhtival positsioonil olnud saksa ja skandinaavia keelte osakaal hakkas tasapisi vähenema. 20. sajandi alguseks suurenes märgatavalt tõlkimine inglise keelest. Aastatel 1880–1889 moodustasid tõlked inglise keelest 14,5 protsenti, 1910–1919 aga juba veerandi kõigest ilukirjanduse tõlgetest (Sevänen 2007b: 19).

Ehkki inglise ja ameerika kirjanduse osakaal kasvas ka eestikeelses tõlkeilukirjanduses, ilmus nende tõlkeid veel napilt: aastail 1900–1909 anti välja kokku 50 tõlget inglise ja ameerika kirjandusest, aastail 1910–1919 aga 60 nimetust. Soome keelde tõlgiti kiiresti Rudyard Kiplingi, H. G. Wellsi, Thomas Hardy, Bernard Shaw', Mark Twaini, Upton Sinclairi jt teoseid. Need autorid (v.a Hardy) jõudsid ka eestlase lugemislauale, ehkki valik piirdus esialgu vaid ühe-kahe nimetusega. Soomes võttis hoogu ingliskeelse ajaviitekirjanduse tõlkimine, näiteks kriminaalkirjanduse tõlked olid peamiselt inglise või prantsuse päritolu (Niemi 2007b: 509). Eesti keelde vahendati kerget lektüüri tollal eelkõige saksa ja vene, kuid ka prantsuse kirjandusest.

6 Artiklis „Berni kirjanduslik konventsioon ja Eesti“ on Bernhard Linde (1921) kirjutanud raskustest kokkulepete sõlmimisel prantsuse ja saksa kirjanikega, mis tulenevad Venemaa ühinemisest Berni kunsti- ja kirjandusteoste kaitse konventsiooniga 1912. aastal. Venemaa konventsiooniga siiski ei ühinenud, vaid sõlmis Prantsusmaa ja Saksamaaga kahepoolseid autoriõiguse alased kokkulepped, mis jõustusid 1912. aastal (vt Newcity 1978: 13–15).

Tabel 2. Tõlked eesti ja soome keelde lähtekeelte/-kirjanduste alusel 1900–1919 (protsentides)⁷

Lähtekeel/ -kirjandus	Skandinaavia	Saksa / saksa ja austria	Prantsuse / prantsuse ja belgia	Inglise / inglise ja ameerika	Muu või algupära teadmata	Kokku (nimetusi)
1900–1909						
Eesti	3,7	32,5	6,7	8,0	49,1	627 (100%)
Soome	22,5	19,6	8,8	22,9	26,2	1075 (100%)
1910–1919						
Eesti	6,4	39,9	6,3	10,2	37,2	589 (100%)
Soome	24,1	18,4	11,2	25,9	20,4	1433 (100%)

Saksa kirjanduse tõlgete oluline roll on eesti- ja soomekeelset tõlkeilukirjandust ühendav joon, ent Soomes mõjukas skandinaavia, eelkõige rootsi kirjandus alles hakkas eesti lugejateni jõudma. Seevastu vene kirjanduse tõlked hõivasid Soomes tagasihoidlikuma koha kui Eestis: enne 1890. aastaid moodustasid need seitse protsenti soome keelde tõlgitud ilukirjandusest (Hellemann 2007: 338); Eestis küündis vene keelest tõlgitu osakaal 19. sajandi teisel poolel 11 protsendini kogu tõlkeilukirjandusest ning 20. sajandi alguses juba 15 protsendini. Huvi suurenemist vene kultuuri vastu, mis väljendus vene keelest tõlgitud raamatute arvu kasvus, võib täheldada juba 19. sajandi lõpukümnenditel (Reimo 2005: 97). Seda seostatakse mitme faktoriga, mille hulgas on majanduslike ja poliitiliste kontaktide tugevnemine nii ametliku kui ka opositsioonilise Venemaaga ning venestusreformide tulemusena kasvanud vene keele oskus (Issakov 1983: 274). Toivo Raun on iseloomustanud venestamist kui uue kultuurilise pluralismi kujundajat, mis aitas vähendada baltisaksa kultuuri domineerimist. Moderniseerumine ei virgutanud kultuurivahetust mitte üksnes Lääne-Euroopaga, vaid ka Vene impeeriumi sees (Raun 2009: 116). 20. sajandi algul ilmunud tõlgetes nihkus raskuspunkt „krestomaatilistelt“ autoritelt, nagu Aleksandr Puškin, Mihhail Lermontov, Nikolai Gogol, Ivan Krõlov jt, kaasaegsete kirjanike poole. Kõige enam tõlgiti Lev Tolstoid, kellest sai sellal kirjandustundides käsitletav autor (Pärli 2008: 173). Kokku ilmus 34 tema ilukirjanduslikku raamatut. Noori eesti kirjanikke paeluvate sümbolistide tõlkeid iseseisvate raamatutena välja ei antud, küll aga ilmus kolm ekspressionismi sugemetega raamatut Leonid Andrejevilt. Vene keelest tõlgiti rohkesti ka ajaloolisi romaane ja sõjajutte, samuti armastusromaane, nalja- ja kriminaaljutte.

⁷ Soome kohta esitatud andmed väljendavad tõlkeid nimetatud keeltest, Eesti puhul on vastavate andmete puudumise tõttu kasutatud lähtekirjandusi ning koondatud kokku samu keeli kasutavad kirjandused. Soome statistika pärineb raamatust „Suomennoskirjallisuuden historia“ (Sevänen 2007b: 19), eestikeelsete tõlgete statistika on arvatud bibliograafiate „Eestikeelne raamat 1851–1900“ (Annus 1995), „Eestikeelne raamat 1901–1917“ (Annus 1993), „Eestikeelne raamat 1525–1850“ (Annus 2000) täienduste ning Eesti Rahvusraamatukogust saadud andmete alusel. Tabel ei sisalda dateerimata (19-?) väljaandeid (kokku 12 nimetust: kümme saksa, üks itaalia, üks teadmata päritolu kirjanduse tõlge).

Enamik kirjandusi, millest Eestis 20. sajandi algul tõlkeid avaldati (kokku 21), olid tõlkeilukirjanduses esindatud juba 19. sajandi teisel poolel (18 kirjandust), uutena lisandusid tõlked austria, tšehhi ja slovaki kirjandusest, samuti ilmus esmakordselt iseseisva raamatuna antiikkirjanduse näide⁸. Samas puudus selle perioodi tõlgete seas Idamaade kirjandus. Eriti märgatavalt suurenes prantsuse, soome, norra, taani, rootsi ja läti kirjanduse tõlkimine, milles võib näha Noor-Eesti mõju, kuid nimetatud kirjandustesse kuuluvate teoste avaldamine haaras laiemaidki ringkondi. Näiteks prantsuse ja belgia kirjandust publitseeris üle 20 kirjas-taja, kellest enamik üllitas üks-kaks nimetust, sageli ajaviitelektüüri.

Rootsi kaudu jõudsid Soome kirjastuspraktikasse odavad raamatusarjad. 1912. aastal alustasid kolm juhtivat kirjastust – Otava, Karisto ja WSOY – 50-penniste raamatukogudega, milles domineerisid ilukirjanduse tõlked (Hellemann 2007: 338–339). Odavate ja harivate raamatusarjade idee polnud tundmatu Eestiski. 1913. aastal loodud osaühisuse Noor-Eesti Kirjastus alla koondatud seltsi kirjastustegevus hõlmas muu hulgas „Noor-Eesti rahvaraamatute“ sarja väljaandmist. Sõja tõttu lühikeseks jäänud sarjas ilmus mitmeid olulisi tõlkeid Anatole France’i, Guy de Maupassant’i ja Lev Tolstoi teostest. Eesti Kirjanduse Selts algatas 1915. aastal Jaan Jõgeveri ettepanekul saksa ja teiste vastavate sarjade eeskujul „Üleüldise kirjakogu“, mis küll hakkas ilmuma alles 1918. aastal (Hinrikus 1997: 19–20).

Kokkuvõttes võib tõdeda, et aastatel 1900–1919 leidis aset märkimisväärne hüpe eesti keeles ilmunud ilukirjanduslike tõlkeramatute kvantiteedis. Sisulises mõttes tunnistas August Annist nii tõlke- kui ka omakirjandusliku baasi, millele iseseisva riigi kirjanduskultuur pidi rajatama, küll kehvaks ja juhuslikuks (Annist 1939: 203). Samad tunnused – belletristika tõlgete arvu kasv ning nende ebaühtlane tase – iseloomustasid ka Soome tollast raamatutoodangut. Erinevused ilmnevad tõlgete lähtekirjandustes – soome keelde tõlkimisel tõusis üha olulisemale positsioonile inglise keel, eesti keelde tõlgitus säilis aga saksa kirjanduse ülekaal. Sellele vaatamata mitmekesisitasid jõudsalt lisandunud eestindused emakeelset lugemisvara, tutvustades uusi autoreid, stiile ja voole. Nii on põhjust kõnelda, kasutades Rein Veidemanni (2005) iseloomustust, maailmakirjanduse retseptisiooniplahvatusest. Sihiseadmistes pürgiti nii laiemate kultuurimõjude kui ka kõrgema taseme poole teoste valikul ja tõlke teostamisel – nende kavade elluviimine jätkus järgmiste aastakümnete jooksul.

Tõlkeilukirjandus 1920/1930. aastate raamatutoodangus

Iseseisva Eesti Vabariigi loomine avas rahvuskultuuri arendamisele seniolematud võimalused – esmakordselt sai seda teha välise kontrollita ning oma keeles. Ka sisemine kontroll

⁸ Eesti Kirjanduse Seltsi rahvakirjanduse toimkonna väljaandena ilmus 1908. aastal Jaan Jõgeveri poolt kreeka keelest tõlgitud Aischylose „Kinnineeditud Prometheus“. (Vt käesolevast numbrist ka Janika Pälli artiklit „Eesti antiigtõlke traditsioonid“, lk 38–52 ja Maria-Kristiina Lotmani ülevaadet „Antiikvärsimöödud eesti tõlgetes 19. sajandi lõpul – 20. sajandi esimesel poolel“, lk 54–68. Toim.

raamatutoodangu sisu üle oli vaatamata 1923. aasta trükiseadusega sisseviidud järeltsensuurile üsna leebe, vähesed keelamised seostusid riigivastatuse või kõlvatuse süüdistustega.

Vabadussõja-järgne tühjavõitu raamatuturg ning riigi ülesehitamise vajadused virgutasid esimeste iseseisvusaastate kirjastustegevust, hiljem kõikus väljaantavate nimetuste arv majanduskriiside mõjul, millest esimene, lühiajaline langus tabas Eestit 1924. aastal. Ülemaailmne majanduskriis andis Eestis tunda 1930. aastal ning kestis 1934. aastani. Kokkuvõttes kasvas raamatutoodang 247 nimetuselt 1918. aastal kuni 1660 nimetuseni 1939. aastal.⁹ Ilukirjandus moodustas 20 protsenti 1918.–1939. aastal ilmunud nimetuste koguarvust, seega võrreldes eelmise perioodiga toimus taas mõningane langus. See on nüüdki ootuspärane – kasvas ju märgatavalt teiste tüüpide, nagu õppekirjandus, teaduskirjandus, aimekirjandus ja teatmekirjandus, väljaandmine ning raamatutoodang mitmekesisust teemade poolest.

Algupärandite ja tõlgete osakaal ilukirjanduse väljaannetes oli vaadeldaval ajal tasakaalus (vt tabel 3). 1930. aastatel kasvas veidi omakirjanduse osa, kuid absoluutarvudes suurenes nii algupärandite kui ka tõlgete kirjastamine. Kõrvutades Eesti näitajaid olukorraga Soomes, torkab silma nii tõlkeilukirjanduse osakaalu kui ka nimetuste arvu tunduv kahanemine Soomes 1930. aastatel. Languse põhjuseid otsivad Soome uurijad esmajoones liitumisest Berni kunsti- ja kirjandusteoste kaitse konventsiooniga 1928. aastal ning majanduskriisi painest. Selle kõrval polnud tähtsusetu ka parempoolse rahvuslikkuse esiletõus 1930. aastatel, mis tõi kaasa umbusu ja tõrksuse väljast tulevate kultuurimõjude suhtes. Selline hoiak, mida jagasid ka juhtivad kirjastused, välistas nii poliitilis-ideoloogilist kui ka kunstilist radikalismi esindavate teoste tõlkimise, hoidudes nii marksismist kui ka modernismist (Sevänen 2007a: 388).

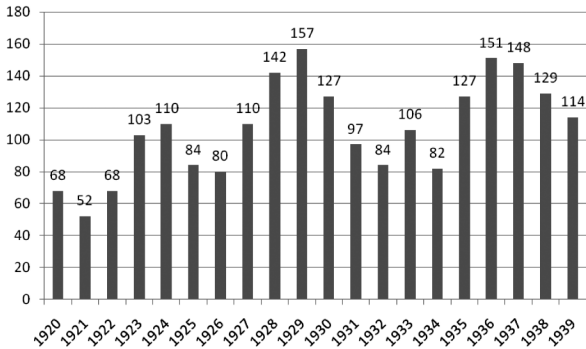
Tabel 3. Eesti- ja soomekeelne ilukirjandus: algupärandid ja tõlked 1920–1939¹⁰

	Algupärandid		Tõlked		Tõlke algupära teadmata		Kokku	
	Nime- tuste arv	Osakaal	Nime- tuste arv	Osakaal	Nime- tuste arv	Osakaal	Nime- tuste arv	Osakaal
1920–1929								
Eesti	1007	49,4%	975	47,8%	57	2,8%	2039	100%
Soome	1990	50,4%	1908	48,3%	51	1,3%	3949	100%
1930–1939								
Eesti	1353	53,2%	1132	44,6%	56	2,2%	2541	100%
Soome	2063	61,7%	1175	35,1%	105	3,2%	3343	100%

⁹ Statistilised näitajad on saadud Eesti Rahvusraamatukogust.

¹⁰ Tabeli andmete allikad: Sevänen 2007b: 16; eestikeelsete tõlgete statistika on arvatud Eesti Rahvusraamatukogust saadud andmete alusel.

Samasugused tegurid toimusid ka Eestis. Eesti ühines Berni konventsiooniga 1927. aastal, mis tõi kaasa keerulise tõkelubade hankimise ja probleemid honoraride maksmisel. Seetõttu valisid mitmed kirjastused tõlkimiseks vanemat kirjandust või vähendasid tõlgete väljaandmist, mõni aga loobus sellest sootuks. Samas jätkas näiteks kirjastus Loodus aktiivset tõlkeilukirjanduse publitseerimist (Ramler 2010: 22, 24). Eestikeelsete ilukirjanduse tõlgete avaldamise statistikas on nähtav ka majanduskriiside mõju, eriti 1930. aastate alguse majanduslangus (vt joonis 2).

Joonis 2. Eestis välja antud tõlkeilukirjanduse nimetuste arv 1920–1939¹¹

Veelgi teravamalt joonistuvad tõusud ja langused välja, kui uurida eraldi täiskasvanute ilukirjanduse tõlkeid: 1924. aastaks oli nimetuste arv kasvanud 95 nimetuseni, seejärel langes 1925. aastal 56 nimetuseni, kust 1929. aastaks jõuti 148 nimetuseni. 1930. aastate alguse mõõn saavutas põhja 1933. aasta 70 nimetusega, et 1930. aastate teisel poolel taas tõusuks pöörata (1936. aastal 140 nimetust).¹² Vaikiva oleku aastad kujunesid majanduslikult edukateks, luues raamatutootmisele soodsa fooni, ning teisalt – autoritaarse režiimi rahvuslikkuse propaganda ei viinud vaimse isolatsioonini, kultuurikommunikatsioon jätkus ning säilitas mitmekesisuse. Kokkuvõttes oli Eestis aastail 1930–1939 kirjastatud tõlgete arv vaid veidi väiksem kui Soomes, vaatamata elanike arvu ja raamatuturu mahu kolmekordsele erinevusele¹³.

Vaadates tõlkekirjanduse algupära üldisi proportsioone Eestis ja Soomes, võib näha juba sajandi algul ilmnenu erisuste säilimist (vt tabel 4). Arengute lähem jälgimine võimaldab siiski veenduda inglise ja saksa keele positsiooni samasuunalises muutumises mõlemas riigis.

¹¹ Joonis põhineb Eesti Rahvusraamatukogust saadud andmetel. Tõlkeilukirjanduse nimetuste arv sisaldab nii täiskasvanute kui ka lastekirjandust.

¹² Andmed on saadud Eesti Rahvusraamatukogust.

¹³ Eesti rahvaarv oli 1930. aastal 1 114 747 inimest (Eesti Statistika 1932: 10) ning Soomes 3 462 700 inimest (Suomen tilastollinen vuosikirja 2000: 50).

Tabel 4. Tõlked eesti ja soome keelde lähtekeelte alusel (protsentides)¹⁴

Lähtekeel	Skandinaavia	Saksa	Prantsuse	Inglise	Muu või algupära teadmata	Kokku
Eesti 1920–1940 (1. pool)	7,7	25,2	9,0	26,3	31,8	2291 (100%)
Soome 1920–1929	18,3	15,4	10,0	43,1	13,2	1908 (100%)
Soome 1930–1939	18,3	11,7	7,9	47,1	15,0	1177 (100%)

Soomes moodustasid tõlked inglise keelest olulise osa tõlgetest (umbes veerandi) juba 20. sajandi algul ning nende osakaalu kasv jätkus aastail 1920–1939. Ka sõdadevahelises Eestis edestas inglise keelest tõlgitud nimetuste arv (602 nimetust¹⁵) tõlkeid saksa keelest (577 nimetust). Inglise keelest tõlkimine elavnes 1920. aastate lõpul, mil näiteks proosaraamatute väljaandmine kasvas 19 nimetuselt 1927. aastal 31 nimetuseni 1928. aastal. Enam-vähem samal tasemel jätkus nende publitseerimine 1930. aastate keskpaigani, mil tõlgete arv kasvas hüppeliselt, küündides 1936. aastal 64 nimetuseni. Saksa keelest tõlkimise maht püsis enam-vähem stabiilsena. 1920. aastatel anti välja keskmiselt 15,1 nimetust aastas, 1930. aastatel 16,7. Tõlkekeelte pingereas kolmandal kohal paiknenud prantsuse keelest tõlgiti tunduvalt vähem (207 nimetust), kuid tõlgete ilmumine oli pidev, saavutades suurima aktiivsuse 1920. aastate lõpul – 1930. aastate alguses (suurim nimetuste arv 1928. aastal: 19). Võrreldes Soomega kuulub märksa suurem osa Eestis tehtud tõlgetest muude lähtekeelte kategooriasse. Seda tingisid esmajoones rohked tõlked vene (200 nimetust) ja soome keelest (166 nimetust), mis järgnesid lähtekeelte esikolmikule. Soomes seevastu oli vene kirjandus nõrgalt esindatud: aastatel 1918–1939 ilmus 48 nimetust klassika tõlkeid ning kümme-kond nõukogude autorite teost, keskmiselt 2,6 nimetust aastas (Sevänen 2007a: 389). Siin andis tunda kodusõja järelmõju, mille tagajärjel omandas venelikkus avalikkuse silmis negatiivse värvingu. Tõlkeid avaldati sel perioodil Eestis kokku 29 keelest, seega oli raamatuvalik küllalt laiahaardeline ning sisaldas Euroopa keelte kõrval ka mõningaid tõlkeid araabia, hiina, jaapani, türgi jm keeltest.

Nagu Soomegi kirjastamises, valiti tõlkimiseks peamiselt 19. sajandi lõpu – 20. sajandi alguse kirjandust, jättes liiga modernseks peetu publiku võõristuse kartuses kõrvale.

¹⁴ Allikas: Sevänen 2007b: 19; eestikeelsete tõlgete statistika on arvatud Eesti Rahvusraamatukogust saadud andmete alusel.

¹⁵ See ja järgnevad näitajad lähtekeelte kohta sisaldavad aastatel 1920–1940 (aasta esimesel poolel Eesti Vabariigis) ilmunud väljaandeid, nii täiskasvanute kui ka lastelukirjandust.

1920. aastate lõpust alates levis tõlgete koondamine sarjadesse, tuntuimad ja soliidseimad sarjad kirjastustelt Loodus, Noor-Eesti ja Eesti Kirjastuse Kooperatiiv ilmusid 1930. aastate teisel poolel. Eesti Kirjanduse Selts pühendus vanema tõlkeklassika avaldamisele. Soomes andis panuse maailmakirjanduse kirjastamisse peamiselt kirjastus WSOY, kelle sari „Maailmakirjanduse kuldraamat“ („Maailmankirjallisuuden kultainen kirja“) koosnes paljude erinevate kirjanduste antoloogiatest ning paistis silma kõrgetasemelise tõlke- ja toimetustööga. Kirjastaja Arvi A. Karisto avaldas selle populaarsema versioonina sarja „Head ööd“ („Hyvää yötä“), milles esitleti ka mõningaid moderniste (Niemi 2007a: 372–373). Antoloogiad olid soositud ka väljaspool sarju. Nende hulgas ilmus „Eestin runotar“ (1940), mille kõrvale oli eestlastel seada koguni kolm soome kirjanduse antoloogiat¹⁶. Ebavõrdelisuus teineteise ilukirjanduse tõlkimisel iseloomustas Eesti ja Soome kultuurisuhet laiemaltki – Kai Laitineni (2005: 65) võrdluse kohaselt tõlgiti soome kirjandust eesti keelde kümme korda rohkem kui vastupidi, mille põhjusena toob ta esile Soome kirjastajate huvipuuduse.

Väärtkirjanduse väljaandmist toetati nüüd ka Eestis, kus 1919. aastal algatati haridusministeeriumi juures oluliste teadus- ja ilukirjanduslike tekstide tõlkimise toetusplaan. Ilukirjanduse väljaandmiseks mõeldud laenud ja toetused anti suures osas Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse toimkonnale, hiljem eraldati raha klassika avaldamiseks ka Kultuurkapitali kaudu (Lott, Möldre 2007). Kaasaegsetele tundus sellest siiski nappivat, nii toob Annist eeskujuks Soome tähelepanu tõlkeklassikale (Annist 1939: 220).

Maailmakirjanduse tähtteoste nautimine jäi paljuski eliidi harrastuseks. Lai lugejaskond oli valmis kulutama meelelahutusele ning seda paljud kirjastajad ka pakkusid. Soome 1920. aastate avatud kirjastuspoliitika tõi rohkesti kergesisulist lektüüri, millest suur osa oli tõlgitud inglise keelest. Ajaviitekirjanikud olid sõdadevahelise Soome populaarseimad välisautorid (Sevänen 2007a: 390), kes edestasid ülejäänuid väljaannete arvu poolest. Nii oli ka Eestis: tollaseid inglise kirjanduse tõlkeid analüüsides nendib Anne Lange, et 62% sarjades ilmunud raamatuid esindab meelelahutuslik ning inglise kirjanduse kõige korduvam ilmuniskuju ongi 192-leheküljeline ajaviiteromaan. Enim tõlgitud inglise autorite tippu kuulusid Edgar Wallace ja Arthur Conan Doyle (Lange 2009: 152). 1930. aastate tõlkekirjanduse maht suurenes enamjaolt meelelahutusliku žanrikirjanduse varal, mida publitseeris ennekõike kirjastus Loodus (nt sarjad „Tänapäeva romaan“ (1932–1936), „Kriminaalromaan“ (1937–1940)), samuti kirjastused Kaja, Turist, Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Maret jt. Populaarseimate autorite ring on mõlemal maal üsna sarnane, ehkki leidub ka erinevusi: näiteks Soomes soositud Dorothy L. Sayers, David Hume ja Zane Grey olid Eestis esindatud

¹⁶ Eesti Kirjanduse Selts andis välja kaks köidet antoloogiat „Kanteletar“ (1930, 1931) ning „Soome laule ja ballaade“ (1934), mis ilmusid „Maailmakirjanduse valimikes“. Soomeski algas antoloogia kavandamine juba 1930. aastate alguses, vilgaste kirjanduslike kontaktide päevil, ent jäi venima (Niemi 2007a: 375, Orav, Lange 2005: 367).

vaid mõne raamatuga. Soome 1920. aastate esimese poole armastusromaanide täht oli saksa kirjanik Hedwig Courths-Mahler, kes oli hästi tuntud ka Eesti lugejale, ehkki tema sinne populaarsus jäi palju tagasihoidlikumaks. Soomes ilmus sel perioodil kokku 53 nime-
tust Courths-Mahleri romaane (Eskola 2007: 370), Eestis 11. Kerge lektüüri küllus tekitas proteste ja poleemikat mõlema riigi haridus- ja kirjandusringkondades. Eesmärgiga tõkestada väärtusetu tõlkekirjanduse levikut ning kaitsta kodumaiseid autoreid käivitas Eesti Kirjanike Liit 1933. aasta kevadel arutelu tõlketoodete maksustamise üle, mis siiski tulemata jäi (Ramler 2010: 32). Soome Kirjanike Liit omakorda võttis 1935. aastal vastu avalduse alaväärtusliku välismaise tõlkekirjanduse tulva tõrjumiseks, kuid sellelgi polnud mõju (Cronvall 2007: 365). Niisiis oli selle perioodi tõlkekirjanduses esindatud nii kõrgtase kui ka vähenõudlik ajaviide, luues kokkuvõttes tasakaalustatud tervikpildi, kus „igal raamatul on oma koht ja funktsioon“ (Torop 1999: 79).

Kokkuvõte

Käesolev käsitlus keskendus tõlkeilukirjanduse mahus aset leidnud arengu jälgimisele aastatel 1900–1940, mil tõlgitud belletristika nimetuste arv kiirelt kasvas, kusjuures võrreldes sajandi esimese kahe kümnendiga tõsis tõlkeramatute arv 1920/1930. aastatel peaaegu kahekordseks. Samas suurenes ka algupärandite väljaandmine, kindlustades omakirjanduse ja tõlgete tasakaalustatud kogumi. Märkatavad nihked toimusid tõlgete algupäras: kümnend-kümnendilt kahanes saksa kirjanduse osakaal ning kasvas inglise, prantsuse ja skandinaavia keeltest tõlkimine. Lähtekeelte seas püsis olulisel kohal vene keel. Tõlgitud kirjanduse geograafiline haare oli küllalt lai, ehkki tõlked eksootilisemate maade kirjandusest või klassikalistest keeltest piirdusid mõne nimetusega. Palju tähelepanu pühendati soome kirjanduse vahendamisele, mis oli märgiks tihedast kultuurisuhtlusest. Kultuurielu korraldamises vaadati soomlaste poole ning kõrvutati kogemusi.

Kahe rahva tõlkeilukirjanduse arenguloos on nii mõningaidki sarnasusi: saksa keele osakaalu kahanemine ja inglise keele rolli kasv, soodsa hinnaga harivate raamatusarjade kirjastamine, toetus maailmakirjanduse klassika väljaandmisele, ühinemine Berni kunsti- ja kirjandusteoste kaitse konventsiooniga 1920. aastate lõpul ning seda saatev poleemika, tõlkeramatute arvu vähenemine majanduskriisi mõjul, ajaviitekirjanduse intensiivne publitseerimine ja selle kriitika. Teisalt tingis erinev aja- ja kultuurilooline areng ka mitmeid lahknevusi, nagu erinevused lähtekeelte osakaalus (inglise keele varasem ja suurem roll, skandinaavia keelte tähtis positsioon, vene keele tagasihoidlik koht Soomes) ning tõlkeilukirjanduse väljaannete järsk langus Soomes 1930. aastate rahvuskeskse (kirjastus)poliitika mõjul, mil Eestis toimus märgatav tõus.

Siin esitatud tõlkestatistika pakub üldist raamistikku järgnevatele uuringutele, käsitlemaks tõlkeloo erinevaid aspekte, näiteks draama või luule publitseerimist, üksikute lähte-

keelte, autorite, tõlkijate või teoste avaldamise käiku, seostades neid ajajärgu majandusliku, poliitilise, ideoloogilise ja kirjandusliku arengu ning lugejate maitse ja eelistustega.

Kirjandus

Annist, August 1939. Meie iseseisvusaegne tõlkeklassika ja Eesti Kirjanduse Selts. – Eesti Kirjandus, nr 5, lk 198–221.

Annus, Endel (toim) 1993. Eestikeelne raamat 1901–1917. I, II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

Annus, Endel (toim) 1995. Eestikeelne raamat 1851–1900. I, II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Annus, Endel (toim) 2000. Eestikeelne raamat 1525–1850. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Cronvall, Emilia 2007. Käännetty naistenromaanin uuden ja vanhan risteyksessä. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 357–368.

Eliot, Simon 2002. Very necessary but not quite sufficient. – Book History, Vol. 5, lk 283–293.

Eskola, Eija 2007. Hedwig Courths-Mahler. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 369–370.

Hellemann, Jarl 2007. Kustannustoiminta kansainvälistyy. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 336–345.

Hinrikus, Rutt 1997. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastustegevusest. – Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat XXVII. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 15–21.

Issakov, Sergei 1983. Arhiivide peidikuist. Tallinn: Eesti Raamat.

Laitinen, Kai 2005. Soome ja Eesti kirjanduskontaktidest 1920/30. aastatel – Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted. Toim S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 53–69.

Lange, Anne 2009. Otse predestineerit. – Tuna, nr 3, lk 151–156.

Linde, Bernhard 1921. Berni kirjanduslik konventsioon ja Eesti. – Murrang, nr 3/4, lk 64–68.

Lott, Mare 1978. Raamat kodanlikus Eestis (1918–1940). – Eesti raamat 1525–1975. Ajalooline ülevaade. Toim J. Peegel. Tallinn: Valgus, lk 164–219.

Lott 1980a = Mare Lott, Об изданиях художественной литературы в Эстонии в 1918–1940 гг. – Uurimusi eesti raamatu arenguloost. Toim M. Lott jt. Tallinn: Eesti NSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeerium, lk 4–59.

Lott, Mare, Aile Möldre 2007. Raamatukirjastamise toetamine Eesti Vabariigis 1918–1940. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 976–989.

Möldre, Aile 2011. Publication of Literary Translation in Estonia in 1901–1917. An Overview. – Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction. Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 151–161.

Niemi, Juhani 2007a. Antologioiden kulta-aika. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 371–376.

Niemi, Juhani 2007b. Kioskikirjallisuus. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 509–515.

Newcity, Michael A. 1978. Copyright Law in the Soviet Union. New York: Praeger.

Orav, Mart, Anne Lange 2005. Ants Oras ja Soome. – Kultuurisild üle Soome lahe. Soome-Eesti akadeemilised ja kultuurisuhted. Toim. S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 359–372.

Pärli, Ülle 2008. Vene kirjandus venestusaja eesti koolides. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 1/2, lk 164–178.

Raun, Toivo 2009. The Estonian Engagement with Modernity: the Role of Young Estonia in the Diversification of Political and Social Thought. – Past: Ajalookultuuri ajakiri. Special issue on the history of Estonia, lk 114–126.

Reimo Tiiu 2005. Russification reforms in the Baltic provinces and their impact on book production in Estonia. – Knygotyra, No. 44, lk 87–102.

Schwank, Iris 2007. Senaatin päätös edistamisvaroista vuonna 1908. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk. 333–334.

Sevänen, Erkki 2007a. Ikkunat auki, ikkunat kiinni! Suomenoskirjallisuuden asema ja luonne 1920- ja 1930-luvulla. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 382–393.

Sevänen, Erkki 2007b. Suomenoskirjallisuuden määrällisestä kehityksestä. – Suomenoskirjallisuuden historia. II. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 12–22.

Torop, Peeter 1999. Tõlkekultuur ja tõlkeaasta. – Peeter Torop, Kultuurimärgid. Tartu: Ilmamaa, lk 66–80.

Veidemann, Rein 2005. Maailmakirjanduse retseptiooniplahvatus Eestis. Lisandusi Noor-Eesti mõistmiseks. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 865–872.

Käsikirjalised allikad

Ramler, Gristel 2010. Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni, Raamatukogude Komisjoni ja Lavateoste Alamkomisjoni loomise põhjustest, tegevusest ja mõjust kirjastusturule 1918–1940. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut. [Käsikiri TÜ Raamatukogus.]

Tamm, Hille (koost) [1984]. Eesti raamatute üldnimestik 1918–1944: täiendustega. Tallinn: Kreuzwaldi nim. Raamatukogu. Väikepaljundus.

Lott 1980b = Маре Лотт, История Эстонской книги 1918-1940 гг: Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Ленинград: Ленинградский государственный институт культуры.

Trüki allikad

Eesti Statistika 1932. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.

Ellip, Kai (koost) 1996. Inglise kirjandus eesti keeles: raamatud = English literature in Estonian: books. Toim K. Liivak, I. Saaret. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.

Suomen tilastollinen vuosikirja 2000. Helsinki: Tilastokeskus.